

мета преподаватель может найти нишу, которую можно заполнить необходимой информацией. Оно основано как на анализе ведущих идей гуманистической психологии, так и реальных тенденциях в гуманизации образования.

На основе полученных данных, можно сделать вывод о необходимости совместных, согласованных усилий преподавателей, психологов, методистов и других специалистов ВУЗов для решения актуальных задач по формированию гуманистических ценностей. Необходимо повысить роль кафедр социально-гуманитарных наук в обеспеченности ценностной направленности учебного процесса. Психолого-педагогический аспект проблемы формирования ценностного отношения к жизни у студенчества состоит в том, чтобы гуманистические ценности выступили в качестве предметов осознания и переживания их как потребностей. Только в этом случае они смогут выступать в качестве регуляторов поведения личности. Гуманитарная, духовно-ценностная подготовка является сегодня не роскошью или обузой, а реальной основой современного развития социального института образования.

Библиографические и документальные источники:

1. Материалы сайта <http://www.voppsv.ru/conf/chelp.htm>
2. Коханович Л. И. Гуманизация образования и создание комфортной гуманитарной среды в вузе. - М.: НИИВОД994. - 84 с.
3. Шелер М. Человек в эпоху уравнивания. - М.: Гнозис, 1994. - 353с.
4. Бездухов В.П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в образовательном процессе. - Самара: СамГПУ, 2002. - 400 с.
5. Иноземцев В.А. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. - М.: 2000. - 304 с.
6. Большой энциклопедический словарь. - М.: Сов. энциклопедия, 1991.-768с.
7. Черкасова О. В. Основа гуманистической педагогики. «Педагогика». - 2002, № 3. - с. 1-5
8. Голубкова О.А. Ценностные ориентации в системе высшего образования.-СПб.: СПбФ ГУ-ВШЭ, Деметра, 2004. - 492 с.
9. Берулава М. Н. Состояние и перспективы гуманизации образования. «Педагогика». - 1996, № 1. - с. 9-11
- Ю. Якуба О.О., Арбенина З.В.А., Андрищенко А.И. Воспитательный процесс в высшей школе: его эффективность.- К.: Высшая школа, 1988. - 275с.
- П. Зинченко В.П. Психологические основы педагогики. - М.: 2002. - 186с.

*****

Канд. філос. наук, доцент О.В. Попович
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,
Україна, м. Маріуполь

**ІСТОРІЯ ЯК МИСТЕЦТВО ПАМ'ЯТІ. Г.І. ЧЕЛПАНОВ:
МІЖ ІСТОРІЄЮ І ТРАДИЦІЄЮ**

Omnis tuum operem veniverit

Ми всі вийшли з тебе

А. Дюма, у кн. Т. Д. Марциновської

«Історія психології». - 2004, С. 401

В 1925 року в Москві у видавництві «Російський книжник» виходить праця «Психологія і марксизм», де в полемічній формі філософ Георгій Челпанов писав: «... наукова психологія в Росії в даний час знаходиться в небезпеці ...» [2, 5]. Йшлося про ситуацію, яка склалася в науковій думці радянської Росії: з філософії почало відмежовуватися психологічне знання. У цей час йшли запеклі суперечки, зокрема П.П. Блонський у роботі «Психологія як наука про поведінку» і К.М. Корнілов у статті «Вчення про реакції» запропонували провести реформу в такий

спосіб, щоб замість дефініції «психологія», яка, на їх погляд, «... містила якісь ідеалістичні елементи, ввести дефініцію «рефлексологія...» [2, 6]. Робота Челпанова, в якій представлена таблиця для зіставлення поглядів матеріалістів та ідеалістів, була побудована у формі тез. Як далі складалася ситуація в науці нам відомо. Звернемося до 1927 року, коли вийшла друком стаття «Спінозизм і матеріалізм (підсумки полеміки про марксизм у психології)». Саме в цій статті Челпанов зазначив проблему, відповідь на яку ми отримали наприкінці ХХ ст. Його роботи вирізняють ерудиція, глибина і сміливість думки, нестандартність рішень, самостійність у пошуках відповідей на світоглядні проблеми і блискучий літературний стиль. Через зрозумілі обставини минулих років багатьом його працям був закритий шлях до широкої аудиторії. І це дає нам право говорити про постать Челпанова, традиції в історії науки.

Головне протиріччя, що визначало особистісний розвиток Г.І. Челпанова, всю систему його світогляду, безумовно, виростає з протиріч сучасної йому дійсності, з протиріч, що визначають історичне місце марксизму, його долю. У всякому разі, Георгій Іванович завжди ясно усвідомлював те, які крайнощі, протилежності всесвітньої історії та реальної живої історії власної країни замикаються в його творчості, в його пошуку. І тому до нього, як і до Гегеля і Канта, Спінози, Вундта і Гартмана, можна ставитися як до історичного феномену, вияву і результату своєї епохи. Але настільки ж точно, що його система поглядів не зводиться лише до «підсумку і висновку», продукту свого часу - хоча б тому, що виявилася не тільки виразом сучасної йому дійсності, а й ключем до творення дійсності більш вільної і більш гідної людини.

Типова для книг і статей Г.І. Челпанова особливість - орієнтація на те, що «діалог» з будь-яким великим мислителем минулого не тільки може, але й має бути розгорнутий як розмова з нашим сучасником. Звичайно, при такому підході, є ризик впасти в модернізацію поглядів Спінози чи Маркса, але, як завжди підкреслював. Георгій Іванович, такий ризик виправданий, бо є одна необхідна умова такого «діалогу»: висвітлення Спінози або Маркса як наших сучасників плідно лише настільки, наскільки ми самі маємо досить ясні і цілком певні позиції з найважливіших сьгоднішніх проблем філософії - чи це ставлення філософії до природознавства, чи природа свідомості, або ж це проблема джерела і перспектив особистісного розвитку.

Але якщо мислителів минулого розглядати лише як авторів цікавих і навіть для свого часу видатних, хоча для нашої епохи, що бурхливо розвивається, на жаль, уже непридатних рішень та відповідей (оскільки ми, мовляв, піднеслися і залишили позаду платонівські і спінозівські ходи думки), тоді діалог дійсно відбутися не може. І, як прекрасно показує Челпанов, часто ми просто підтверджуємо, що це саме ми нічого не зрозуміли у Спінози і Фейєрбаха, це ми не доросли до їхнього рівня, а нашу нездатність глянути на проблему, що мучить нас сьогодні, очима Спінози і Гегеля списуємо на обмеженість їх «суб'єктивного ідеалізму», «метафізики», «механіцизму», «психофізичного паралелізму» і тому подібних стереотипів вульгарного філософствування.

До речі, наука ХХ століття постійно дає нам приклади попиту на глибоку філософію: тільки цим можна пояснити позбавлене будь-якого парадного галасу та інтелектуальної моди внутрішнє світоглядне тяжіння Вернадського до Канта, Ейнштейна до Спінози, Гейзенберга до Платона, Віготського до Декарта та Спінози, Челпанова до Спінози і Маркса ... Приклади, мабуть, можна продовжити.

Продовжувачем традицій Челпанова у 70-ті роки ХХ ст. виступає Е.В. Ільєнков. Проблеми людського мислення, сутності творчої діяльності людини - предмет роздумів відомого радянського філософа Е.В. Ільєнкова (1924-1979).

На думку Е.В. Ільєнкова, філософ Спіноза - наш сучасник. І не тому, що ми відстали на 300 років, а тому, що він на 300 років випередив свій час, поставивши проблеми, не вирішені людством і донині, з такою ясністю і гостротою, що це може викликати здивування: як і чому це стало можливим? І не тільки поставити, а й знайти їх вирішення, яке до цих пір дивує своєю загальнотеоретичною точністю, безкомпромісністю і невблаганною послідовністю роздумів... [5, 72] Загальновідомо, що своїм прямим співрозмовником - чи опонентом, чи одностороннім - вважали Спінозу такі гіганти, як Фіхте і Дідро, Лейбніц і Гете, Гердер і Гегель, Фейєрбах і Карл Маркс, Плеханов і Альберт Ейнштейн, а іронічний Генріх Гейне, намагаючись знайти найточніший епітет, що виражає велич Гете, назвав його «Спінозою поезії».

Три закінчені теоретичні нариси, присвячені проблемі, по суті, взагалі не розробленій в нашій філософській літературі. Написані, найімовірніше, наприкінці 1975 - початку 1976 рр.

Крім зовнішньої, тематичної єдності (погляд на творчість Фіхте 1790-х років, і в першу чергу на «Наукоучення» та «Основи природного права», як на філософсько-теоретичну альтернативу Спінозі) ці нариси особливо пов'язані з життєвими обставинами Ільєнкова тих років. Після раптової кончини в 1974 році свого друга О.І. Мещерякова, видатного радянського ученого, якому за теоретичні та практичні дослідження в галузі тіфлосурдопедагогіки була посмертно присуджена Державна премія СРСР, Ільєнков величезну частку своїх сил і енергії вважав за необхідне віддати сліпоглухим дітям - учням О.І. Мещерякова, яким незабаром треба було захищати дипломні роботи на психологічному факультеті МДУ. Тому проблема психічного розвитку сліпоглухонімої дитини червоною ниткою проходить через усі нариси. Можна сміливо, не перебільшуючи, сказати, що саме Е.В. Ільєнков насправді продовжив традицію Челпанова, який відкрив для сучасної теоретичної та експериментальної психології філософську спадщину Спінози і Фіхте, підкресливши при цьому, що в особі своїх кращих представників (А.С. Виготський і його школа, С.Л. Рубінштейн) психологія неухильно, хоча і суперечливо, йшла до засвоєння кращих традицій світової діалектичної думки від Аристотеля до Маркса.

Аналіз джерельної бази зазначеної тематики довів, що «перешкода» це кожен раз індивідуально і випадково, тому жоден набір заздалегідь заданих «алгоритмів» дії забезпечити вирішення завдання (вирішення протиріччя) і не може. Дія повинна варіювати під час свого звернення, повинна здійснюватися безперервна корекція траєкторії руху, спрямованого на предмет-мету, тобто постійна рефлексія на зовнішні дії власного тіла, спостереження за рухом власного тіла серед інших тіл; безпосередньо очевидна (найпростіша) форма самосвідомості, погляд на «Я» як на «Не-Я», а на «Не-Я» - як на компонент «Я» (тобто всієї сфери дій цього «Я», всієї сукупності тіл, охоплених цими діями, залучених до їх сфери Річ в руці - «всередині» Я »).

Роздвоюються - в безпосередньо очевидному вигляді - цілком тілесні дії: рука «йде» по предмету, а око заздалегідь - трохи попереду - йде по вигинам (контурам, геометрії) зовнішнього тіла, що передують рухам руки. (У сліпого - сліпоглухонімого - тим більше цього випередження (руху оком руху руки) немає. - Подивитися, як тут відбувається виникнення погляду на «Я» - у зрячого руки - як на інше, - чи не має сюди відношення перевірка роботи руки губами. Тут, втім, перевірка - тобто заднім числом здійснювана робота, - тут відбулося обертання у часі: Але чи не так спочатку і там? Адже щоб щось перевіряти (правильно чи ні?) - слід спочатку зробити? Інакше нічого перевіряти ...)

З цієї точки зору не дивно, що Е.В. Ільєнков, аналізуючи, наприклад, методологічні засади сучасної фізіології вищої нервової діяльності, приходять до висновку, що за рівнем і логікою підходу до свідомості як до предмета об'єктивного дослідження чи не більшість сучасних фізіологів затрималося на точці зору Декарта і не в змозі самостійно вирватися з принципів картезіанської методології. Як іронізував Е.В. Ільєнков, для них Спіноза не вчорашній день, а завтрашній ... Причому в сучасних природничих уявленнях про людину картезіанство має ходіння не у своєму первозданному вигляді (що несе в собі одночасно всю геніальність і всі витрати могутнього філософського прориву Декарта!), а в модифікованому варіанті, в ослабленій і розмитій інтерпретації, яку їм повідомили, з одного боку, неокантіанське трактування декартівського дуалізму, а з іншого - батьки, сини і онуки позитивізму, який дав своє прочитання природничонаукового матеріалізму, наприклад, схем рішень проблеми «психіка (свідомість) і мозок», над якою бився І.П. Павлов [5, 13].

Челпанов, а згодом Ільєнков показали, що Спіноза - єдиний до Маркса мислитель, який на основі матеріалізму, нехай і в узагальненому вигляді, розгортає вирішення питання про цілювоту причинності, як впливу цілого на свої власні частини, відкривши тим самим задовго до Канта вихід на проблему доцільності. Лінія Спіноза - Лейбніц - Гегель - Маркс стверджувала той погляд, що будь-який акт причинності, що досягається мисленням, неодмінно передбачає досить чітке уявлення про те ціле, яке відтворюється. І тільки у XX столітті, починаючи з Вернадського (можливо, саме через діалектику Канта!), в природознавстві несміливо починає затверджуватися реальність ідеї субстанції як причини самої себе.

Як показав аналіз джерельної літератури, Е.В. Ільєнков багато уваги приділяв аналізу теоретичних і методологічних проблем формування вищих психічних можливостей людини, особливо у зв'язку з видатними дослідженнями О.І. Мещерякова з формування та розвитку психіки сліпоглухонімих дітей. Перша велика робота цього циклу - «Школа повинна навчати мислити»,

- з'явилася у 1964 році. Вчити специфічно людського мислення - значить вчити діалектику, це одне і те саме. Питання про розвиток теоретичних здібностей індивіда розглядається Ільєнковим як проблема формування того, що можна було б назвати вмінням рухатися за формою суперечності, а також умінням самостійно його вирішувати - на шляху дійсного, конкретного дослідження фактів, а не на шляху словесних маніпуляцій, що маскують протиріччя в самому житті та науці. Оскільки мислення є універсальна (загальна) визначеність людини, то система освіти, вважав Ільєнков, зобов'язана в кожному індивіді закласти на ділі цю загальну основу. Результати співпраці з О.І. Мещеряковим ще раз переконали Ільєнкова в тому, що єдиний підхід, який дає теоретичний ключ до завдання формування специфічно людського мислення, лежить в руслі традиції, представлені іменами Спінози, Фіхте, Гегеля і виводить до Маркса [5, 14].

Позиція Спінози знову виявилася вихідною. Рух від Спінози через німецьку класичну філософію до Маркса Ільєнков інтерпретує оригінально і з привабливою ясністю. Мислення взагалі, «розум», є здатність певного тіла будувати свій рух у світі інших тіл, виходячи з форми і розташування будь-яких інших тіл і ні в якому разі - не з формою і розташуванням особливих частин власного тіла. Специфіка ж людського мислення, «розуму», - в тому, що, на відміну від тварини, людина здатна будувати свої дії не тільки в згоді з формою будь-якого іншого тіла, а й - до того ж - з перспективою зміни цього будь-якого тіла в процесі розвитку людської культури. Людина, отже, здатна діяти з будь-якою річчю культури, що розвивається.

Ільєнков стверджував у роботі «Той, що випередив свій час» (1970), що послідовний матеріалізм Спінози чітко зобов'язував його, по-перше, очистити людські уявлення про природу (про «бога») від усіх слідів антропоморфізму, а по-друге, зрозуміти саму людину, за образом і подобою якої вибудовувалося досі уявлення про «бога», як про реальну, тілесну частинку великого природного цілого, як вкрай своєрідний «модус субстанції», як тіло, що мислить [с.21].

Ільєнков писав, що мислення - це найзагадковіша властивість людського тіла, яка через свою загадковість якраз і дає найбільше приводів для різних забобонів, - так само неможливо відокремити від людського тіла, як і інший його атрибут - «протяжність». Мислення - не що інше, як спосіб активної дії протяжного тіла людини, що живе серед інших протяжних тіл і взаємодіє з ними. Звідси і загальне розуміння природи мислення, що до цього часу вражає своєю точною матеріалістичною націленістю: це притаманна кожній істоті, що мислить, здатність будувати свої дії, виходячи з форми і розташування всіх інших тіл, а не з особливою формою і особливим розташуванням частинок, з яких воно саме влаштовано. Мислення в ідеалі, у межах свого розвитку, є здатність людини (або подібної їй в цьому відношенні істоти) здійснювати свою активну діяльність у світі сукупної світової необхідності [5, 105].

Під волею Спіноза розуміє розумний потяг чи прагнення тіла людини, тобто такий потяг і прагнення, яке узгоджується із загальним порядком і зв'язком тіл (як інших людей, так і речей) навколишнього світу. А в цей порядок і зв'язок кожне тіло вплетене споконвічно, і людське тіло не є винятком. Його перевага лише в тому, що воно здатне з цим об'єктивним фактом активно (тобто свідомо) рахуватися, коректуючи свої дії та прагнення під час їх здійснення. Або, що ще краще, заздалегідь узгоджуючи їх з необхідним і тому нездоланим порядком речей [6, 271]. Саме тут людина тільки і знаходить дійсну, а не уявну, не вигадану священниками і Декартом свободу волі.

Для нашого розгляду дуже важливим є такий висновок, що стосується положення: «Свобода полягає в пізнанні світової необхідності, в реальному, тілесному акті».

Видатний радянський психолог Л.С. Виготський писав не раз, що єдина теоретична система, здатна вивести сучасну психологію людини з глухого кута в такій складній проблемі, як проблема емоцій (мовою XVII століття вона називалася проблемою «афектів»), - це система того ж Спінози [8, 120]. Можна думати, що Спінозі належить відіграти роль і у вирішенні не тільки зазначених проблем, оскільки послідовно матеріалістичний підхід до вирішення найскладніших проблем науки і моральності ніхто до Маркса не здійснив з такою повнотою, як він.

Спіноза, загалом, цілком правильно вирішує питання, - свобода це передусім свобода від рабської залежності людини, від зовнішніх обставин, але не взагалі від них, а від найближчих, від часткових і випадкових. І навпаки, залежність від універсального зв'язку речей, дія в згоді з

ними, з нею. Як пізнана універсальна необхідність, свобода як акт постійно триваючого звільнення з полону найближчих зовнішніх обставин, як діяльність мислячого тіла у світі речей, тіл [7, 59].

Цікавим, на нашу думку, видається твердження Е.Ільєнкова про те, що звичайно ж «свобода» взагалі є форма і результат акту звільнення (кожен раз від чогось) від певної залежності, і, як така, вона завжди конкретна. Тому й тварина - порівняно з рослиною - вільна від прихильності до абсолютно випадкових умов простору, вона може піти від даної точки, де умови стали несприятливі, в іншу точку простору, подолати власним рухом розрив між органічною потребою та її предметом [5, 140].

І далі він продовжує: «... дія, що долає рабську залежність від найближчих (випадкових, одиничних) обставин-умов, і є елементарний акт свободи, дія за метою (усвідомленої потреби). Роль дистантних рецепторів: установлення ідеального зв'язку там, де матеріальний зв'язок перерваний і де його необхідно відновити дією-переміщенням власного тіла в просторі, заповненому іншими тілами, що стоять як перешкода між «мислячим тілом» і його предметом, предметом його потреби...» [5, 141].

В історію філософії цей приклад увійшов під назвою «Юля Виноградова і яр» - класичний приклад з практики тіфлосурдопедагогіки, до якого постійно звертався Ільєнков з метою прояснити альтернативність позицій Фіхте і Спінози у питанні про походження образу. Сліпоглуха Юля Виноградова, повернувшись після прогулянки з вихователем вздовж яру, відтворила в пластиліні форму і пропорції обійденого нею тіла (яру). На питання про те, що ж саме вона відтворила, спінозист і фіхтіанець дадуть протилежні відповіді. З точки зору Спінози, Юля відтворила безпосередньо форму (спосіб) свого власного руху за контурами іншого тіла - яру. А це означає, що форма реального зовнішнього тіла втілюється в пластиліні опосередковано - «посередництвом» цілком реальної дії, ходьби вздовж яру. «Відтворення» яру в пластиліні і «відтворення» (обмацування за допомогою тактильно-рухових аналізаторів на прогулянці) дійсного яру є дія одного і того ж тіла («мислячого тіла», за Спінозою), є дія однієї і тієї ж Юлі. От чому яр пластиліновий і яр дійсний можуть з різною точністю відповідати один одному. Проте якщо у Спінози рух мислячого тіла за формою іншого тіла визначається формою цього «іншого», то у Фіхте все виглядає якраз навпаки. Те, що «Я» уявляю собі як контур, як форму іншого тіла, є контур, форма «моєї» власної дії, визначеної продуктивною акцією моєї свідомості, мого «Я».

Сьогодні челпановські традиції живуть у багатьох дослідженнях, особливе місце серед них належить дослідженням учених, які працюють в «Психологічному інституті» Російської академії освіти м. Москва, який очолює провідний російський учений, психолог, спеціаліст у галузі загальної, вікової і педагогічної психології, автор концепції навчання, заснованої на спільно-розподілених формах навчальної діяльності та генезі пізнавальних дій дитини, В.В. Рубцов. Учень В.В. Давидова творець і ректор Московського психолого-педагогічного інституту В.В. Рубцов в 1993 році випустив монографію «Г.І. Челпанов «Мозок і душа»: критика матеріалізму і нарис сучасних вчень про душу». Цікавим, з наукової точки зору, є той факт, що при інституті існують групи для виховання і навчання дітей з особливостями у розвитку, що у свою чергу дозволяє створити умови для того щоб, активно розвивалася експериментальна психологія в ХХІ ст. Ми розцінюємо це як підтримку традиції, коли Психологічний інститут, створений в 1912 р. і відкритий в 1914 р. професором Московського університету Г.І. Челпановим, був першим у Росії (і в той час - третім у світі) науково-дослідним і освітнім психологічним інститутом .

З інститутом пов'язані імена видатних представників вітчизняної культури і науки - психологів, істориків, філологів. Серед них М.А. Бердяєв, С.М. Булгаков, В.В. Зеньківський, К.Г. Локс, А.М. Лопатін, О.Ф. Лосєв, Б.А. Пастернак, П.С. Попов, А.М. Шестов, Г.Г. Шпет.

У стінах інституту працювали основоположники вітчизняної психології: Г.І. Челпанов, П.П. Блонський, А.С. Виготський, А.Р. Лурія, С.В. Кравков, К.М. Корнілов, С.А. Рубінштейн, М.І. Жинкін, М.А. Рибніков, О.М. Леонтєв, О.О. Смирнов, М.А. Бернштейн, Б.М. Теплов, В.Д. Небиліцин, Ф.Д. Горбов, М.І. Лисина, А.І. Божович, Є.І. Бойко, Н.О. Менчинська, П.А. Шеварєв, П.М. Якобсон, О.В. Запорожець, Д.О. Ошанін, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов та ін.

Зараз Психологічний інститут РАО є найбільшою науково-дослідною установою Росії, наукові підрозділи якої ведуть широкомасштабні психологічні дослідження - від вивчення фу-

ндаментальних проолем теорії та історії психологи, закономірностей розвитку і регуляції психіки до практико-орієнтованих розробок проблем розвитку людини в конкретних видах її діяльності (у спілкуванні, грі, навчальній та професійній діяльності тощо) Пріоритетні напрями в роботі інституту визначаються соціальним замовленням на психологічне забезпечення навчання, розвитку та виховання дітей і дорослих в умовах мінливого суспільства, в умовах створення і підтримки ефективних систем особистісно-орієнтованої освіти, призначених для різних контингентів учнів. Ці напрями визначаються також потребами розвитку і управління соціальною сферою.

Важливо відзначити роль Психологічного інституту у створенні великих вітчизняних наукових шкіл. Мова йде, перш за все, про дві видатні школи; по-перше, Г.І. Челпанова, по-друге, Л.С. Виготського - А.Р. Лурії - О.М.Леонтьєва.

Бібліографічні і документальні джерела:

1. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах. История психологии в лицах. Персоналии / Ред.- сост. Л.А. Карпенко. Под общ. ред. А.В. Петровского. - М.: ПЕР СЭ, 2005. - 783 с.
2. Челпанов Г.И. Психология и марксизм - М.: Издательство «Русский книжник», 1925. - 31 с.
3. Челпанов Г.И. Спинозизм и материализм (итоги полемики о марксизме в психологии), М.: Издательство «Русский книжник», 1927. - 47с.
4. Рубцов В.В. Г.И.Челпанов «Мозг и душа»: критика материализма и очерк современных учений о душе / отв.ред. В.В.Рубцов. - 1993. - с.
5. Ильенков Э.В. Философия и культура. - М.: Политиздат, 1991. - 464 с. - (Мыслители XX века).
6. Спиноза Б. Сочинения. В 2-х томах. Т. 1. / Вступительная статья К. А. Сергеева - Изд. 2-е. - СПб.: Наука, 1999.-489 с.
7. Спиноза Б. Сочинения. В 2-х томах. Т. 2. / Вступительная статья К. А. Сергеева - Изд. 2-е. - СПб.: Наука, 1999.-629 с.
8. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6т. Т.4. / Л.С. Выготский. - М.: Педагогика, 1984 - 421с.

*****

Учитель христианской этики О.В. Павлова

ОИШ № 18,

Украина, г. Маріуполь

**К ПРОБЛЕМЕ РЕЛИГИОЗНОГО ВОСПИТАНИЯ
И ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ:
ХРИСТИАНСКАЯ ЭТИКА КАК КУРС
ПРАВОСЛАВНОЙ ПСИХОТЕРАПИИ**

Города, как и люди, имеют свою судьбу. У Мариуполя судьба поистине летописна. Удивительный город, ведомый и укрепляемый Божьей Матерью, имеющий своего небесного покровителя - святителя митрополита Игнатия Мариупольского, город, навеки прославленный талантом выдающегося живописца Архипа Ивановича Куинджи.

Нет сомнения, Мариуполь в настоящий момент переживает духовное Возрождение, духовный Ренессанс. Многие события последних пяти лет становятся знаковыми, открывают новую страницу в летописи города. Среди этих событий - всеукраинская конференция, семинары, мероприятия, посвящённые Игнатию Мариупольскому, введение христианской этики в общеобразовательных школах.

Два имени золотыми буквами вписаны в книгу памяти Донбасса - Игнатий Мариупольский и Архип Куинджи. Религия и искусство. Долго не хватало ещё одного звена - науки, чтобы состоялась полнота культуры. После долгих лет забвения Мариуполь открывает для себя